

УДК 334.01

Юрій КЛАПКІВ

СПРЯМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Сформульовано концептуальні спрямування інституціонального розвитку ринку страхування життя. Означено особливості використання поняття “інституціоналізація” та “інститут” у страховій справі. Виокремлено етапи інституціоналізації та їх відображення на ринку страхування життя в Україні. Проаналізовано сучасний рівень розвитку ринку страхування життя. Досліджено характер інституціонального розвитку ринку страхування життя, його фази.

Ключові слова: інституціоналізація, структура, страхування життя, страховий ринок, страхова культура.

Юрій КЛАПКІВ

Направления институционального развития рынка страхования жизни в Украине

Сформулированы концептуальные основы институционализации на рынке страхования жизни. Обозначены особенности использования понятий “институционализация” и “институт” в страховом деле. Выделены этапы институционализации и их отображение на рынке страхования жизни в Украине. Проанализирован современный уровень развития рынка страхования жизни. Исследован характер институционального развития рынка страхования жизни, его фазы.

Ключевые слова: институционализация, структура, страхование жизни, страховой рынок, страховая культура.

Yuriy KLAPKIV

The institutionalization development of the life insurance market in Ukraine

***Introduction.** The evolution and society development, its institutions are continuous. The development of the life insurance market is also a complex. In Ukraine there is not the clearly organized and effective functional complex of life insurance. Especially problematic is the development of life insurance, without which no one systematic reform is impossible. Any development is realized through a conceptual basis, and the mandatory accumulation of financial resources for secured retirement.*

***Purpose.** The study is focused on the analysis of the current state of institutional development of the life insurance market in Ukraine. The aim of this article is a theoretical conceptualization of approaches to the concept of “institutionalization of the life insurance market,” and identify features inherent to the institutional development of the life insurance market.*

Results. *The application features of institutionalization and the institution in the insurance business are analysed. The stages of institutionalization and their reflection on the life insurance market in Ukraine are determined. The current level of development of the life insurance market is analysed. The stance of institutional life insurance market is examined. The analysis of the institutionalization on political-legal, market and socio-cultural phases is realized. Absolute numbers relative reflect the market situation through a significant depreciation of the national currency, which combined with the economic crisis made a significant asymmetry of information.*

Conclusion. *The process institutionalization of the life insurance in Ukraine is on the stage of objectification. The life insurance plays an important role in the lives of Ukrainians. The state refused from social security and functions, reduced the amount of pensions and increased the service. The market institutionalization of life insurance development conditioned to the significant decline in the socio-economic standard of living determines weak social and cultural development of the distribution of life insurance.*

Keywords: *institutionalization, structure, life insurance, insurance market, insurance culture.*

JEL Classification: B 52, G 22.

Постановка проблеми. Еволюція та розвиток суспільства, його інститутів значною мірою відбувається спонтанно. Постійні організаційні перебудови фінансового ринку та невпинна зміна його учасників протягом усіх років незалежності України призвели до різкого зниження ефективності фінансових продуктів та їх нездатності забезпечити перехід суспільства до якісно нового стану. Серед причин такого становища – відсутність чітко організованого комплексного убезпечення життя та накопичувального страхування життя, без яких жодне системне реформування є неможливим, оскільки будь-який розвиток реалізується через концептуальні засади, із чітким причинно-наслідковим зв'язком, та обов'язковим накопиченням фінансових ресурсів на забезпечену старість [1, 67–80].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблема інституціоналізації займає чільне місце в наукових дослідженнях українських та іноземних учених, таких як: В. Андрияш, Н. Осипова, А. Колодій, П. Толберт, Л. Зуцкер та інших. Проблеми розвитку страхування життя постійно пере-

бувають в полі зору вітчизняних науковців і практиків страхового бізнесу, зокрема Т. Артюх, В. Базилевича, Д. Гвасалії, О. Залєтова, Л. Куделі, О. Ковтуна, С. Осадця, О. Кнейслер, В. Тринчука, Т. Яворської та інших. Однак потребує наукового обґрунтування спрямування сучасного інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні.

В більшості наукових робіт розглядаються різноманітні проблеми розвитку страхування, нами зосереджено увагу на аналізі сучасного стану інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні, який потребує більш детального аналізу, особливо з урахуванням економічних і соціальних змін, що мають місце в суспільстві.

Метою статті є теоретична концептуалізації підходів щодо поняття “інституціоналізація ринку страхування життя” та виявлення особливостей, що притаманні для інституціонального розвитку ринку страхування життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститути є правилами функціонування в суспільстві, їх поява зменшила невідзначеність у повсякденному житті громадян.

Вони надають інформацію про стандарти поведінки особи у ситуаціях повсякденного життя, незалежно від того, чи це стосується сфери особистого життя, чи їх професійної діяльності. Інститути – це тип повторюваних дій і загальних переконань щодо існуючої реальності. Інститутами можуть бути такі дії, як голосування на офіційних виборах, а також звичаї, які повторюються і мають аналогічний зміст. Інститути мають пізнавальний і нормативний елемент. Пізнавальний сприяє тому, що ситуації, явища стають більш зрозумілими для людини, а нормативний визначає можливі межі поведінки, унормовуючи таким чином поведінку індивідуума.

Таким чином, інститути можна розглядати як абстрактні, вигадані обмеження, що визначають взаємодію людей. Ці обмеження дають інформацію про те, що заборонено в конкретній ситуації, а також які умови необхідно виконати, щоб мати можливість робити якісь дії.

Проявом інституціоналізації є горизонтальна експансія інституцій. Вона охоплює розширення діапазону установ, і, насамперед, зростання інституціоналізації різноманітних сфер і галузей життя. Водночас процес організації та регулювання суспільного життя, благоустрою, формалізації і стандартизації суспільних відносин називається інституціоналізацією [2, 17–18].

Отже, інституціоналізація ринку страхування життя – це процес організації та регулювання суспільного життя з приводу страхування життя, формалізація і стандартизація суспільних відносин щодо накопичувального та особистого страхування, культура споживання страхових продуктів.

У процесі інституціоналізації виникають і закріплюються нові структури та відносини між людьми, між організаціями або між людьми і організаціями. Згідно із запропонованою теорією П. Толберта і Л. Зучера інституціоналізація – це процес, який скла-

дається з наступних етапів: інновації, адаптації, об'єктивізації і седиментації [2, 42–43].

Перший етап, інновація виникає під впливом різного роду змін в оточенні організації, дії ринкових сил, технологічних змін або законодавчих ініціатив. Ці стимули спричиняють генерацію змін. У випадку страхування в Україні стимулом інновацій, які сформували процес інституціоналізації, стала зміна законодавства і прийняття вперше в 1996 р. Закону України “Про страхування” [3].

Адаптація (акомодация) – це етап передінституціоналізаційний, який полягає в утворенні нових рішень як реакції на виникаючі зміни. Ці рішення, структури починають формалізувати у вигляді різних правил і процедур. На цьому етапі знання про нові інститути є надзвичайно обмежені, а впровадження нових рішень пов'язані значною мірою з відсутністю згоди суспільства на зміни.

Об'єктивізація – етап поліінституціоналізації, що передбачає поширення і закріплення нових структур. З'являється помірна суспільна згода на нові структури та рішення, а також підвищується засвоєння нових структур. Поінформованість щодо цих структур значно вища, ніж на етапі адаптації.

Етап повної інституціоналізації – це седиментація, який характеризується практично повним поширенням нових структур та їх збереженням протягом тривалого часу. З'являється позитивний зв'язок між структурою і бажаним результатом. Седиментація може поступово скорочуватися, головним чином через відсутність видимих результатів, пов'язаних зі структурами.

Європейські вчені виокремлюють ступінчастий характер інституціоналізації, а саме: формально-політичну і соціально-культурну фази [4]. Формально-політична фаза має місце на початку процесу змін, коли виникають формальні установчі акти, закони, умови, під впливом яких формують-

ся інститути. Цій фазі притаманні нав'язані зовнішнім асимілятором правила і норми. У соціально-культурній фазі формується індивідуальне ставлення особистості до організації, виникають формальні обмеження, напівформальні та неформальні, які служать для особи своєрідним путівником дій. Друга фаза є значно тривалішою, ніж перша, переважно термін більший ніж тривалість життя одного покоління.

Виокремлюють ринкову фазу, яка за свідчує готовність ринку, економічні та фінансові важелі, можливості розміщення та перерозподілу фінансових ресурсів, інвестування чи формування резервів з метою забезпечення запиту фінансової стійкості компаній зі страхування життя.

Аналіз інституціоналізації ринку страхування життя на формально-політичній чи ринковій фазі нами було проведено на базі відкритих даних Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України на підставі відносних показників, таких як: частка страхового відшкодування до суми зібраних страхових премій, відсоток застрахованих громадян чи кількість зареєстрованих страхових компаній. Абсолютні показники, такі як: суми зібраних страхових премій чи середня вартість страхової премії, лише відносно виражають ринкову ситуацію через суттєве знецінення національної грошової одиниці, що в поєднанні з економічною кризою демонструє суттєву асиметрію інформації щодо ринкової фази інституціоналізації ринку страхування життя в Україні. Вартими уваги залишаються юридичні норми та інституції, що регулюють страховий ринок України.

Базою для оцінки соціально-культурної фази інституціоналізації розвитку ринку страхування життя України служить громадська думка щодо довіри до страхових товариств і причин використання страхування. Наукові умовиводи щодо існуючого

етапу інституціоналізації ґрунтуватимуться на підставі характеристики рис, притаманних для кожного з етапів адаптації, об'єктивізації і седиментації, що мають місце у страховій справі.

Формально-політична інституціоналізація розвитку страхування життя. Організація страхування життя покликана забезпечити фінансову компенсацію через економічну вразливість, що виникає в разі смерті людини. Цей захист повинен забезпечити вирівнювання фінансового стану або зниження фінансових втрат, які одержить сім'я через смерть застрахованої особи.

Фінансовим аспектом втрат є, насамперед, зменшення сімейного бюджету через відсутність доходу, яким поповнював сімейний бюджет один із годувальників. У разі, коли це був єдиний годувальник, родина, згідно з чинним законодавством, отримує допомогу на поховання [5], яка має бути не меншою за прожитковий мінімум (на 01.09.2015 р. це 1330,00 грн.), у разі ж смерті пенсіонера особам, які здійснили його поховання, виплачується допомога в розмірі двомісячної пенсії, яку отримував пенсіонер на момент смерті. Крім того, якщо є неповнолітні діти до 18 років, передбачена пенсія з втрати годувальника, у разі навчання – період виплати продовжується до 23 років. Для отримання цієї допомоги визначено необхідний мінімум страхового стажу годувальника на день його смерті, передбачений для призначення членам його сім'ї пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Страхову суму та страхове покриття у полісах страхування життя на практиці визначають на підставі статистичної інформації про потреби сім'ї, які можуть виникнути в подібній ситуації. Враховуватися може низка кумулятивних факторів, де основним є забезпечення втраченого доходу сім'ї, а основою для оптимальної страхової суми,

як правило, встановлюється сумарний 5–10 річний дохід застрахованої особи. В українській практиці більшість договорів страхування життя укладається із метою забезпечення погашення споживчих кредитів або іпотеки. Значно рідше, але мають місце і більш складні форми, наприклад, захист капіталу на старт у доросле життя дітей, накопичення на весілля, навчання чи для придбання житла. Через рефінансування понесених збитків організація страхування життя забезпечує відчуття фінансової безпеки [6].

Ринкова інституціоналізація розвитку страхування життя. Компанії страхування життя за суттю пропонованих послуг виконують компенсаційну функцію. Ринковий стан розвитку підтверджується стабільним попитом серед осіб, які хочуть передати ризик страховій компанії в обмін на премію. Станом на вересень 2015 р. в Україні застраховано 1013124 фізичні особи, що на 41,2% або на 295806 осіб більше аналогічного періоду 2014 р. [7]. Водночас, незважаючи на кількісне поширення серед суспільства страхових послуг, реальний страховий захист значно зменшився.

Кілька років тому мінімальний щорічний внесок за договором накопичувального страхування становив від 800 до 1000 доларів США. На сьогодні значна кількість страхових компаній пропонують програми, де сума внеску становить від 100 до 200 доларів США на рік. Але при цьому і страхова сума, на жаль, незначна. Так при страховому платежі 100 доларів США через 20 років застрахована особа отримає трохи більше 2000 доларів. Таку тенденцію чітко демонструє розмір валових страхових платежів при страхуванні життя. На 30.09.2015 р. вони становили 1 503,3 млн. грн., що на 0,2% більше ніж за 9 місяців 2014 р. [8; 9], і це навіть із урахуванням значного відсотка договорів із прив'язкою страхових платежів до іноземних валют.

Суттєва зміна вартості національної грошової одиниці відобразилася і на розірванні договорів страхування життя. Так, курс долара США на 30.09.2014 р. становив 11,82 грн., а 30.06.2015 р. – 21,01 грн. [9]. Тому мало місце від'ємне значення приросту резервів зі страхування життя на загальну суму 15,5 млн. грн. (на 1.06.2015 р.), схожа тенденція була і в 2014 р. [8].

В сучасних умовах сума прибутковості поліса накопичувального страхування життя в деяких випадках цілком може конкурувати з прибутковістю банківських депозитів надійних банків (табл. 1).

Якщо аналізувати показники основних страхових компаній (табл. 1), помітною є взаємозалежність як курсу національної валюти, так і стану економіки, відносно інвестиційного доходу за накопичувальними програмами. Рис. 1 демонструє динаміку середнього інвестиційного доходу у провідних компаніях страхування життя в євро, доларах США та гривні.

Як показано на рис. 1, інвестиції зростали в останні роки доволі динамічно. Безперечно, становище на страховому ринку також є не обов'язковим елементом інституціонального розвитку страхування життя. Компанії страхування життя є важливим елементом української економіки, а їх роль зростає з року в рік. Нині в Україні працюють майже п'ятдесят товариств страхування життя, кількість компаній страхування зменшилась з 62 у січні 2014 р. до 50 компаній у вересні 2015 р. Водночас, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій (98,9%) отримують 20 страхових компаній, тобто 40,0% усіх компаній страхування життя. По ринку страхування життя Індекс Герфіндла–Гіршмана (HHI) склав на 1.09.2015 р. – 1 017,68 млн. грн. [7]

Таблиця 1

Інвестиційний дохід компаній страхування життя*

Назва страхової компанії	Валюта	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Юпітер VIG	UAH	4	27,51	23,28	13,1	15,5	14,13	14,21
	USD	3	10,83	9,6	6,56	5,69	5,78	5,29
	EURO	3	7,78	5,4	3,75	4,09	4,21	4,17
ТАС Життя	UAH	19,2	18,5	17	14,7	17	17,3	–
	USD	11,61	10,1	7	5,5	5,5	5	–
	EURO	8,67	7	4,1	4	4	4	–
МетЛайф	UAH,	14,26	17,56	18,5	17,5	17	13	13,16
		Лише національна валюта						
PZU Україна СЖ	UAH	15,28	18,94	14,42	12,82	18,5	18,33	19,61
	USD	11,81	10,07	8,01	5,97	8,01	8,29	8,5
	EURO	8,77	9,35	5,86	342	6,08	7,14	7,59
Уніка життя	UAH		11,3	17,9	14,9	14,9	16,1	–
	USD		8,25	9,4	5,5	7,1	7,8	–
	EURO		8,25	8,7	6,1	7	7,3	–

* Складено на основі [10].

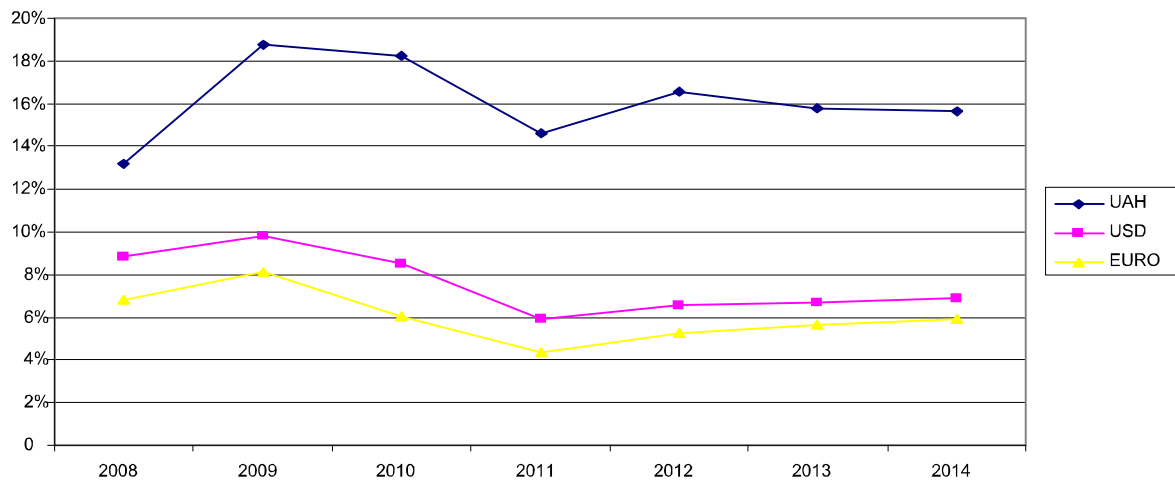

Рис. 1. Середній інвестиційний дохід за договорами страхування життя*

* Побудовано на основі даних таблиці 1.

Найсуттєвішим показником спрямування інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні є рівень чистих страхових виплат, який станом на 30.09.2015 р. за видами добровільного особистого страхування складав 46,0%, а зі страхування життя – 25,0% [7].

Соціально-культурна інституціоналізація розвитку страхування життя. Соціально-культурні засади інституціонального розвитку ринку страхування життя в Україні важко оцінити, оскільки це тривалий процес, що відбувається у кілька етапів, крім того, не піддається об'єктивному вимірюванню сві-

домість суспільства. Дослідження на тему ставлення українців до страхування стосуються, в основному, страхування в цілому, а не окремо страхування життя, або накопичувального пенсійного страхування. Саме тому, важко оцінити соціально-культурну фазу інституціоналізації розвитку страхування життя. Варто зазначити, що певну ясність щодо громадської думки можуть надати результати соціологічних опитувань.

Науковці вважають, що формування добровільного ринку страхування життя в розвинених країнах почалось із заробітної плати еквівалентної 500 дол. США на місяць. Якщо середньомісячна зарплата громадян становить менше зазначеної суми, то важко говорити про соціально-культурну готовність до поширення страхування життя. В Україні середня заробітна плата менше 200 дол. США [11]. Тому для середньостатистичного громадянина України платіж на страхування життя зазвичай належить до групи так званих відкладених потреб, які досить болісно дадуть про себе знати лише в майбутньому і часто не усвідомлюються сьогодні [12, 91].

Дослідження, проведенні І.В. Фисун та О.В. Сороковою (2013) [13], визначили вітчизняні фінансові можливості потенційних споживачів послуги страхування життя, розроблені на основі сучасної теорії споживчих функцій та аналізу результатів опитування студентів провідних вищих навчальних закладів м. Полтави. На жаль, визначений до доходів студентів страховий платіж у 200 грн., засвідчує неготовність українського суспільства навіть у найменш ризиковій щодо здоров'я віковій групі використовувати послугу страхування життя як могутній та комплексний інструмент соціального захисту [13].

Має місце на ринку і недобросовісна практика агентів, які не повною мірою пояснюють потенційному клієнту особливос-

ті пропонованого страхового продукту та більшою мірою орієнтовані на власні фінансові результати – отримання комісійної винагороди, що згодом спричиняє розірвання договорів накопичувального страхування життя, обумовлених неетичною поведінкою страхових агентів та недостатньою фінансовою грамотністю клієнта. Негативним фактором є висока ймовірність розірвання діючого договору страхування. Подібна діяльність, лише шкодить розповсюдженню страхової культури та підтриманню високого реноме страхування, але стає високо вартісним шляхом поширення фінансової грамотності [14].

Проведене нами дослідження демонструє надзвичайно повільну реалізацію соціально-культурної фази інституціоналізації страхування життя в Україні. Водночас виявлено, що, незважаючи на негативні тенденції, держава все частіше перекладає соціальні функції власне на інститут страхування та особисте вирішення майбутніх проблем її громадянами.

Висновки. Формально-правові вимоги ринку страхування життя в Україні були визначені та закріплені, деякі ефективно реалізовані.

Таким чином, можемо дійти висновку, що процес інституціоналізації страхування життя в Україні перебуває на етапі об'єктивізації. Страхування життя відіграє все більшу роль у житті українців через відмову держави від соціальних гарантій та функцій, зменшення розміру пенсійного забезпечення та значне збільшення трудового стажу для її отримання.

Страховий ринок налічує близько п'ятдесяти компаній страхування життя, понад 1 мільйон громадян України має договір страхування життя, на цьому ринку працює значна кількість агентів і страхових брокерів. Водночас саме ринкова інституціоналізація розвитку страхування життя,

обумовлена значним спадом соціально-економічного рівня життя громадян, визначає слабкий соціально-культурний розвиток страхування.

Лише суттєве збільшення доходів населення може кардинально змінити ситуацію, адже формування поглядів клієнтів, працівників, власників та суспільства загалом відбувається на тлі певних фінансових можливостей і бажання до збереження їх в разі несприятливих ситуацій.

Література

1. Залєтов О.М. *Убезпечення життя : монографія* / О. М. Залєтов. – К. : Міжнародна агенція “Бізон”, 2006. – 685 с.
2. Tolbert P. *The instyтуtionalization of institutional theory*/P. Tolbert., L. Zucker//S. Clegg. – 1996. – P. 182.
3. Закон України “Про страхування”//Відомості Верховної Ради України. – 1996. – 18. – С. 78.
4. Morawski W. *Zmiana instyтуtjonalna.* / W.Morawski // *Spoleczeństwo. Gospodarka. Polityka, Wydawnictwo Naukowe PWN.* – Warszawa, 1998.
5. Закон України “Про поховання та похоронну справу”//Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 7. – С. 47.
6. Jensen N. *Personal finance and life insurance under separation of risk aversion and elasticity of substitution*/ Jensen Ninna Reitzel, Mogens Steffensen // *Insurance: mathematics and economics.* – 2015. – № 62. – P. 28–41.
7. Підсумки діяльності страхових компаній за 9 місяців 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfp.gov.ua/files/sektor/sk_9_mis_2015.pdf
8. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : forinsurer.com/files/file00556.pdf
9. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>

10. *Все про гроші.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vseprogroshi.com.ua/straxuvannya-zhittya-v-2015-roci.html>

11. Ільєнко Н. *Забезпечення оптимальної диференціації заробітної плати-важливій напрямок регулювання оплати праці* / Н. Ільєнко, Ю. Спасенко // *Україна: аспекти праці.* – 2015. – № 1. – С. 22–27.

12. Ярошенко С.Л. *Проблеми становлення та розвитку страхового ринку життя в Україні* / С.Л. Ярошенко, Л.В. Куделя // *Формування ринкових відносин в Україні.* – 2012. – № 4. – С. 86–93.

13. Фисун І. *Адаптація програм страхування життя до сучасних умов функціонування ринку освітніх послуг в Україні* / І.В. Фисун, А.В. Сорокова // *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі.* – Сер. “Економічні науки”. – 2013. – № 2. – С. 338–343.

14. Janowski Andrzej. *Commision based compenstion system the factor of effectiveness or pathology determinant*/ Andrzej Janowski // *ScienceRise.* – 2015. – № 3.3 (8).

References

1. Zalyetov, O.M. (2006). *Ubezpechennia zhyttia [Life insurance].* Kyiv: Bizon [in Ukrainian].
2. Tolbert, P. & Zucker, L. (1996). *The instyтуtionalization of institutional theory.* S. Clegg, 182.
3. *Zakon Ukrainy “Pro strakhuvannia” [The Law of Ukraine. Insurance] (1996).* Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Supreme Council of Ukraine, 18, 78 [in Ukrainian].
4. Morawski, W. (1998). *Zmiana instyтуtjonalna [Institutional change].* Spoleczeństwo. Gospodarka. Polityka. Warszawa [in Polish].
5. *Zakon Ukrainy “Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu” [The Law of Ukraine. About the burial and the funeral business]. (2004).* Vidomosti Verkhovnoyi Rady – Supreme Council of Ukraine, 7, 47 [in Ukrainian].
6. Jensen, Ninna Reitzel, & Mogens Steffensen (2015). *Personal finance and life insurance under separation of risk aversion and elasticity of*

substitution. *Insurance: mathematics and economics*, 62, 28–41.

7. Pidsumky diialnosti strakhovykh kompaniy za 9 misiatsiv 2015 roku [Results of activity of insurance companies for 9 months of 2015]. (2015). Available at: http://nfp.gov.ua/files/sektor/sk_9_mis_2015.pdf.

8. Pidsumky diialnosti strakhovykh kompaniy za 6 misyatsiv 2015 roku [Results of activity of insurance companies for 6 months of 2015]. (2015). Available at: forinsurer.com/files/file00556.pdf.

9. Natsionalnyi bank Ukrainy [The National Bank of Ukraine] Available at: <http://www.bank.gov.ua> Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

10 Vse pro hroshi [All about the money]. Available at: <http://vseprogroshi.com.ua/straxuvannya-zhittya-v-2015-roci.html>.

11. Iljenko, N., Spasenko, Y. (2015). Zabezpechennia optimalnoi dyferentsiatsii zarobitnoi platy–vazhlyvyi napriamok rehuliuвання oplaty pratsi [The optimal wage differentiation is an impor-

tant direction of regulation of wages]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labour*, 1, 22–27 [in Ukrainian].

12. Yaroshenko, S., Kudelya, L. (2012). Problemy stanovlennia ta rozvytku strakhovoho rynku zhyttia v Ukraini [Problems of formation and development of the insurance market in Ukraine] *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, 4, 86–93 [in Ukrainian].

13. Fysun, I.V., Sorokova, O.V. (2013). Adaptatsiia prohram strakhuvannia zhyttia do suchasnykh umov funktsionuvannia rynku osvithnikh posluh v Ukraini [Adaptation programs of life insurance in modern conditions of functioning of educational services market in Ukraine] *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific bulletin of Poltava university of economics and trade*, 2, 338–343 [in Ukrainian].

14. Janowski, Andrzej. (2015). Commission based compenstion system the factor of effectiveness or pathology determinant. *ScienceRise*, 3.3 (8).